

Magyar nyelv.

A mondat tárgya.

I. osztály.

Óravázlat.

I. Számonkérés.

1. Petőfi: Kis-Kunság.

2. Írásbeli: Utam az iskolába; Első kirándulásom.

II. Ráhangolás.

A tómondatról szóló ismeretek rövid felújítása annak észrevétetésével, hogy rövideége miatt sokszor alkalmatlan a gondolatok értelmes és pontos kifejezésére.

III. Célkitűzés.

A tárgy tüzetes megismerése.

IV. Tárgyalás.

1. Példamondatok gyűjtése: a *Vacsora után* c. tanuló-fogalmazvány felhasználása:

Édesapám olvasott. Édesanyám varrt. Én tanultam. Öcsém játszott. Nagyanym a kályhát gondozta. Kedveljük a meleget. Engem nyolc órákor ágyba küldtek. Szeretek korán lefeküdni.

2. Tartalmi elemzés.

3. Alaki vizsgálat.

4. A nyelvi ismeret megállapítása.

5. Begyakorlás.

V. Összefoglalás.

Házi írásbeli feladat: *Mit csináltam vasárnap?*

Tanítás.

I. Számonkérés.

1. Mely költeményben gyönyörködtünk legutóbb, H? (Petőfi Sándornak *Kis-Kunság* c. versében.) Miről szól, T.? (Egy kiskunsági tájképről.) Hol van a Kis-Kunság, S.? (Pest vármegye déli részén.) Említs néhány kiskunsági helységet, K.! (Kiskunhalas...) Miért írt Petőfi oly nagy szeretettel a Kis-Kunságról, G.? (Szülőföldje... Itt töltötte gyermekéveit...) Hogyan keletkezett ez a remekmű, D.? (Petőfi látogatóban volt a Kis-Kunságban, s amikor hazatért Pestre, visszaemlékezett a szép vidékre, s verset írt róla.) Hány részre tagoltuk versét, L.? (Két részre: 1. a költő hazagondol a Kis-Kunságra; 2. elmond-

ja, hogy mit lát.) Ismertesd az első részt, R.! (A költő újra látta szép szülőföldjét... Szemét behunyja és lelki szemeivel nézi a Kis-Kunságot...) Miből áll a második rész, P.? (Képsorozatból.) Nevezd meg a képeket! (A pusztta közepén; a göbölcsorda; élet az érben; kútágas, délibáb, homokbuckák; a tanyák; a város.) Elevenítsük meg az egyes képeket a tetszésszerinti könyv nélküli segítségével! Ki tanulta meg a pusztai képet? K.! (Forró nyárközép van...) Következik a göbölcsordáról szóló rész. D.! (Gazdag legelőkön Visz az út keresztül...) Milyen élet van érben? S.! (Itten a lapályon Egy ér nyúlik végig...) A következő képről beszéljen — F.! (Amott egy ágas Áll szomorúan...) Lássuk a tanyai képet! H.! (Nagy sokára egy-egy Tanya tűnedez fel...) Milyenek a város körvonalai? R.! (Végre ott a város...) Milyen sorrend szerint mutatja be Petőfi a kiskunsági tájképeket, G.? (A pusztta közepéről elindul déltájban a város felé, s leírja, milyen tájképeket látott, míg naplementekor a városba ért.) Miért oly eleven az egész költemény, K.? (Minden cselekszik valamit: a nap kapaszkodik fölfelé; a göbölcsorda heverész; a halászmadár megcsapja szárnyával a vizet; a gém nyújtogatja a nyakát; a golya a víz alá üti csőrét, majd felemeli fejét, egyet nyel és kényesen körülnéz; a bóbics keservesen jajgat; a kútágas elmerengve nézi a délibábot; a délibáb egy ütött-kopott vén csárdát emelt a magasba; a szél építi és dönti a homokbuckákat; a varjú károg; a komondor csavarog; a nehéz mag lehúzza a kalászt; a felhők elvonnak fölöttünk; a szélmalom cigánykereket hány.) Látjátok, Petőfi mennyi szépséget fedezett fel az egyhangúnak vélt alföldi rónán?! Ő az Alföld rajongója.

2. Remélem, ti is elévenségre törekedtetek fogalmazványaitokban. Olvasson M.!

Első kirándulásom.

Második elemibe jártam, mikor először kirándultam. Az iskola hajókirándulást rendezett a Maros torkolatához és a szerb határhoz.

Amikor a hajóra ültem, nagyon meg voltam lepődve. Először a fedélzeten tartózkodtam, később a hajó gyomrába is ellátogattam. Nem gondoltam volna, hogy a hajó olyan nagy. A fedélzeten a víz hullámaiban gyönyörködtem. A parti fűzfák úgy látszottak, mintha integetnének. A hajó erős füttyülésétől sokszor megrezsentem. Szinte észrevétlenül siklottunk a vízen. Mikor a Maroshoz értünk, megfordultunk, és a szerb határ felé igyekeztünk. Ott elénekeltük a Himnuszot. Utána hazafelé hajókáztunk.

Sohasem felejttem el szép első kirándulásomat. (M. L.)

Megértettük-e M. írását? H.! (Megértettük, mert jó mon-

datokat írt, és természetesen sorrendben ismertette a kirándulást.) Használt-e szép kifejezéseket? (A jelentkező tanulók: Lement a hajó gyomrába; A fűzfák integettek; A hajó észrevétlenül siklott a vízen; Az erős fűtyülésre megrezzent.) M. nemcsak egyszerűen, hanem szépen is írt. Jól tagolta-e írását? R.! (Jól tagolta: először megtudjuk, hová rándult ki; azután leírja a kirándulást; a végén pedig azt mondja, hogy nem felejtí el soha ezt a napot.) Ez valóban szép tagolás. Lássunk még egy kis helyesírást is! Hogyan írtad ezt: *szerb határ*? (Nagy kezdőbetűvel és két szóba.) Mit szóltok hozzá? F.! (*Szerb határ, magyar nép, német zászló* mind kis kezdőbetű és két szó.) Ugy van. Hogyan írtad a *Maros* szót? (Nagy betűvel, mert tulajdonnév.) *Gyönyörködünk*? (Két *t*-vel.) Mi a töve? (Gyönyörköd. Ezért úgy kell írni: *gyönyörköd-tünk*.) Ugy bizony. *Siklottunk*? (Két *t*-vel, mert múlt idejű ige és magánhangzó van a jel előtt.) *Elemi*? (Két *l*-el.) Néhányan tiltakoznak! S.! (Egy *l*-lel kell írni.) Bizony egy *l*-lel; erről már sokszor volt szó, tehát ne felejtjük el! Nagyon kíváncsi volnék még néhány fogalmazványra, de-ma még nagyon sok más dolgunk van.

II. Ráhangolás.

Melyik a legrövidebb mondat, K.? (A puszta mondat.) Mondjunk példákat a Kis-Kunságról, s elemezzük őket! F.! (*A nap kapaszkodik.* Mit állítunk? *Kapaszkodik.* Ez az állítmány. Ki kapaszkodik? *A nap.* Ez az alany.) H.! (*A gulya heverész...*) Mi a puszta mondat, B.? (Állítmányból és alanyból áll.) Mi az állítmány, F.? (A mondatnak az a főrésze, amellyel valamit állítunk. Kérdése: *mit állítunk?*) Melyik szófaj szokott leginkább állítmány lenni, G.? (Az ige.) Mit fejez ki az ige? (Cselekvést, történést.) Miért nem keressük akkor az állítmányt a *mit csinál?* vagy a *mi történik vele?* kérdéssel? (Mert az állítmány nem mindig ige, van névszói állítmány is.) Mondjunk névszói állítmányú puszta mondatokat! R.! (*A legelő kövér.* Mit állítunk? *Kövér?* Ez az állítmány, mint szófaj: melléknév, mert tulajdonságot jelent.) N.! (*A gém madár...*) Mi az alany, L.? (A mondatnak az a főrésze, amelyről valamit állítunk. Kérdései: *ki? mi? kik? mik?*) Mely szófajból lehet alany? (Főnévből és főnévként használt szóból.) Lássunk néhány mondatot! G.! (*A pióca lusta.* Mit állítunk? *Lusta.* Ez az állítmány. Mi lusta? *A pióca.* Ez az alany, mint szófaj: főnév, mert állatnak a neve.) Z.! (*A puszta csendes...*) Kifejezhetjük-e magunkat mindig értelmesen és pontosan a tőmondattal, D.? (Nem, mert nagyon rövid.) Mit kell tehát vele gyakran csinálni? (Ki kell bővíteni.) Már a tanév elején megismertük nagyjából a mondat bővítőrészeit. H.! (A mondat bővítőrészei a tárgy, határozó és jelző.)

III. Célkitűzés.

Most ismerkedjünk meg közelebbről a mondatnak egyik bővítőrészevel: a tárggyal! [Tábla, füzet.]

IV. Tárgyalás.

1. Példamondatok gyűjtése.

A mult tanévben egy I. oszt. tanuló a következőképpen fogalmazta meg a *Vacsora után* c. feladatot [tábla—füzet]: *Édesapám olvasott. Édesanyám varrt. Én tanultam. Őcsém játszott. Nagyanyám a kályhát gondozta. Kedveljük a meleget. Engem nyolc órákor ágyba küldtek. Szeretek korán lefeküdni.*

2. Tartalmi elemzés.

Vizsgáljuk meg fogalmazványunk mondatait! Olvasd el az első mondatot, G.! (*Édesapám olvasott.*) Elemezd! (Mit állítunk? *Olvasott.* Ez az állítmány. Ki olvasott? *Édesapám.* Ez az alany.) Szerkezete szerint milyen mondat? (Pusztá mondat, mert csak állítmány és alany van benne.) Kielégít-e bennünket ennek a mondatnak a jelentése? (Nem.) Mire vagyunk még különösen kíváncsiak? (Mit olvasott?) Elégítsük ki kíváncsiságunkat, és illesszük bele a hiányzó mondatrészt! P.! (*Édesapám újságot olvasott.*) Helyes. [Tábla — füzet.] Elemezzük most a mondatot! S.! (*Édesapám újságot olvasott.* Mit állítunk? *Olvasott.* Ez az állítmány. Ki olvasott? *Édesapám.* Ez az alany. Mit olvasott? *Újságot.* Ez a bővítőrész, mégpedig tárgy, mert *mit?* kérdésre felel.) Mit értünk el azzal, hogy pusztá mondatunkat kibővítettük tárggyal, L.? (Értelmesebb lett...) Elemezd a következő mondatot, M.! (*Édesanyám varrt.* Mit állítunk? *Varrt.* Ez az állítmány. Ki varrt? *Édesanyám.* Ez az alany. Ez a mondat tömondat, mert csak állítmány és alanyból áll.) Kielégíti-e érdeklődésünket? (Nem; az is érdekelne bennünket, hogy mit varrt.) Bővítsd ki a mondatot! (*Édesanyám kötényt varrt.*) [Tábla — füzet.] Kérdezd az új mondatrészt! (Mit varrt? *Kötényt.* Ez a tárgy, mert a *mit?* kérdésre felel.) Milyenné teszi beszédünket? (Értelmessé.) — A következő mondatot lehetőleg segítségem nélkül elemezzük! Z.! (*Én tanultam.* Mit állítunk? *Tanultam.* Ez az állítmány. Ki tanult? *Én.* Ez az alany. Az is érdekel bennünket, hogy mit tanult. A tömondatot ki kell bővíteni tárggyal. Az új mondat: *Én földrajzot tanultam.* Mit tanultam? *Földrajzot.* Ez a tárgy, mert a *mit?* kérdésre felel.) [Tábla—füzet.] — Tovább B.! (*Őcsém játszott...* Ki kell bővíteni tárggyal: *Őcsém katonásdit játszott...* [Tábla—füzet.] — Folytassa J.! (*Nagyanyám a kályhát gondozta.* Mit állítunk? *Gondozta.* Ez az állítmány. Ki gondozta? *Nagyanyám.* Ez az alany. Mit gondozott? *A kályhát.* Ez a tárgy. Ennek a mondatnak van tárgya, így pontos a jelentése.) [Tábla — füzet.] Mondd a mondatot tárgya nélkül! (*Nagya-*

nyám gondozta.) Értelmes mondat? (Nem értelmes.) Szükség van-e tehát a tárgyra? (Szükség van rá, mert beszédünk nélküle hiányos lenne.) — Hallgassuk meg G.-t! (*Kedveljük a meleget... Mit kedvelünk? A meleget...*) [Tábla—füzet] — H.! (*Engem nyolc órákor ágyba küldtek... Kit küldtek? Engem...*) [Tábla—füzet] — Fejezze be N.! (*Szeretek korán lefeküdni. Mit állítunk? Lefeküdni.*) Jobban ügyelj! (*Szeretek. Ez az állítmány... Mit szeretek? Lefeküdni...*) [Tábla — füzet.]

Mi különbség van eredeti fogalmazványunk első és második fele között? G.! (Első fele főmondatokból, második fele bővített mondatokból áll. Az első rész nem volt eléggé értelmes. Tárggyal kellett a mondatokat kibővítenünk, hogy értelmesek legyenek. A második rész mondatait nem változtattuk meg, mert jelentésüket a tárgy pontossá teszi.) Olvasd el fogalmazványunkat az összes tárgyak elhagyásával! B.! (*Édesanyám olvasott. Édesanyám varrt. Én tanultam. Öcsém játszott. Nagyanyám gondozta. Kedveljük. Nyolc órákor ágyba küldtek. Szeretek korán.*) Milyen volt? (Nem eléggé értelmes. Egyik másik mondat így teljesen értelmetlen.) Most olvasd el a tárgyakkal együtt! (*Édesapám újságot olvasott. Édesanyám kötenyt varrt. Öcsém katonásdit játszott. Nagyanyám a kályhát gondozta. Kedveljük a meleget. Engem nyolc órákor ágyba küldtek. Szeretek korán lefeküdni.*) Most milyen volt? (Tökéletesen érthető.) Értelmes lenne-e beszédünk tárgy nélkül? (Az osztály: Nem.)

3. Alaki vizsgálat.

Most vizsgáljuk meg közelebbről mondataink tárgyát! Milyen szófajok alkotják a tárgyat? G.! (*Újság* = főnév, *kötény* = főnév, *földrajz* = főnév, *katonásdi* = főnév, *kályha* = főnév, *meleg* = melléknév, *engem* = névmás, *lefeküdni* = főnévi igenév.) Legtöbbször mi a tárgy? (Főnév.) Mi lehet még? (Melléknév, névmás, főnévi igenév.) Vagyis minden főnév helyett használt szó. Az utolsó mondatot így is mondhatom: *Szeretem a korai lefekvést.* Milyen szófaj a *lefekvés* szó? (Az osztály: Főnév.)

Figyeljük meg, hogy van-e a tárgynak ismertető jele, vagyis ragja! S.! (*Újságot.* Ragja a *t.*) Hány *t*? (Egy *t.*) Mi az az *o* hang? (Ejtéskönnyítő magánhangzó.) Tovább! (*Kötenyt,* ragja egy-*t*; *Kályhát,* ragja egy-*t*; *meleget,* ragja egy-*t*; *engem,* nincs ragja.) Mondd a-*t* raggal! (*Engemet.* Így is jó.) Mondd el az előző mondatot ragtalan tárggyal! (*Kedveljük a meleg.* Nem lehet a-*t* ragot elhagyni.) Folytasd! (*Lefeküdni,* nincs ragja.) A tárgyat használt főnévi igenév mindig ragtalan. Mi tehát a tárgy ragja, L.? (A tárgy ragja egy-*t*, ez néha el is hagyható, a főnévi igenév mindig ragtalan.) Mivel téveszthető köny-

nyen össze írásban a tárgy ragja, S.? (A mult idejű ige kettős -*tt* jelével.) Hogyan lehet őket megkülönböztetni, K.? (Ha *kit?* *mit?* kérdésre felel, akkor tárgy, ha pedig *mit csinál?* *mi történik vele?* kérdésre felel, akkor ige; a mult idő jele mássalhangzó után egy-*t*, magánhangzó után két-*tt*.)

4. A nyelvi ismeret megállapítása.

Foglaljuk össze a tárgyra vonatkozó tudnivalókat! H.! (A tárgy a mondatnak az a bővítőrésze, amely a *kit?* *mit?* kérdésre felel. A mondat tárgya lehet főnév, vagy főnév helyett használt más szó. Ragja egy-*t*, ez néha el is maradhat, de a főnévi igenév mindig ragtalan.) Mondd el te is, B.! (—) Még egyszer, L.! (—)

5. Begyakorlás.

Gondoljunk tárggyal bővített mondatokat arról, hogyan járt János vitéz az óriások országában! A táblához megy T.! [A mondatok a táblára és a füzetbe kerülnek.] Halljuk G.-t! (Az óriások kösziklát ebédeltek.) Irjuk! Ismertesd a helyesírást! (A mondat végén pont van, mert kijelentő mondat; *kösziklát* = tárgy, tehát egy-*t*; *ebédeltek* = mult idejű ige, mássalhangzó után egy-*t*.) Tovább D.! (János elfogadta a meghívást.) Irjuk! Erről beszél L.! (Kijelentő mondat, tehát pont van a végén. *Elfogadta* = mult idejű ige, két *t*-vel ejtjük, de úgy írjuk: *mondata*; *meghívást* = tárgy, tehát egy *t*.) K.! (Ne bánts minket!) Irjuk! (—) Jól írta, R.? (A végére fölkiáltójel kell, mert felszólító mondat. A *ne* tiltószó mindig egymagában áll. *Bánts* = ige a felszólító módban, töve: *bánt*, a *j* módjellel átalakult *s*-sé; *minket* = tárgy, ragja egy *t*.) ...

V. Összefoglalás.

Mivel ismerkedtünk meg a mai alkalommal, K.? (—) Mi a tárgy, S.? (—) Mire való a tárgy, B.? (—) Mire kell ügyelnünk írásunkban, G.? (—)

Házi fogalmazványunk címe: *Mit csináltam vasárnap?* Gondoljatok arra, hogy minél több tárgy és mult idejű ige legyen írástokban!

A tábla és a füzet képe:

A mondat tárgya.

Vacsora után

Édesapám újságot olvasott. (Mit?)

Édesanyám kötényt varrt. (Mit?)

Én földrajzot tanultam. (Mit?)

Öcsém katonásdit játszott. (Mit?)
Nagyanyám a kályhát gondozta. (Mit?)

Kedveljük a meleget. (Mit?)

Engem nyolc órákor ágyba küldtek. (Kit?)

Szeretek korám lefeküdni. (Mit?)

Az óriások kösziklát ebédelték. János elfogadta a meghí-
vást. Ne bánts minket!...

Szántó Lőrinc.

Történelem.

A XVII. század magyar történelmi eseményeinek ismertetése.

Tanítás a polgári fiúiskola IV. osztályában.

Az alábbi történelmi ismételési alaki kellékei ugyanazok, mint amelyeket A Cselekvés Iskolája VII. évf. 7—8. számában írt hasonló tárgyú tanítási mintával kapcsolatban közöltem. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a történelmi események újszerű szemponok szerint való ismételésének, az ú. n. történelmi keresztmetszet (grafikon) készítésének megkönnyítésére, ill. könnyebb elvégzése céljából a grafikon keretét a tanulókkal otthon előzőleg elkészítettjük. Ezt u. i. már egy példa után fennakadás nélkül, könnyen s hamar elkészítik tanulóink. Éppen csak a vizsgálandó szempontokat kell velük előzőleg közölni. Az előre elkészített keret lehetővé teszi a tulajdonképpeni munkának: az új szempontok szerint való ismételésnek behatóbb, alaposabb elvégzését.

Óravázlat.

I. Előkészítés.

1. *Érdekkeltés.* A XVII. század jellemző eseményeinek megállapítása.

2. *Célkitűzés.* A XVII. század többféle intézményének állapota és ezek grafikai ábrázolása.

II. Tárgyalás.

A királyi hatalom, az alkotmány, a hadrendszer, az igazságszolgáltatás, a népesedés állapota, területi változások és a jobbágy-ság helyzete.

III. Begyakorlás.

Összefoglalás. (Áttekintés.).